

Psykoanalytisk litteraturkritik

Af Simon Østermark Andreasen, lektor på Munkensdam Gymnasium. Udgivet på metodebogen.dk v. Jørn Ingemann Knudsen, 2016.

Indholdsfortegnelse

Resume	2
Indledning	3
Freuds psykoanalytiske teori	4
Model over psyken	4
Udvikling af psyken	6
Udtryk for det ubevidste	7
Drømmen som udtryk for det ubevidste	8
Humor og vitser	10
Fejl	10
Forsvarsmekanismerne	11
Fortrængning	11
Benægtelse	11
Projektion	11
Rationalisering	12
Kompensation	12
Forskydning	13
Sublimering	13
Reaktionsdannelse	13
Identifikation	14
Regression	14
Jungs psykoanalytiske teori	14
Komplekserne	15
I drømmene er komplekserne personificeret	16
Arketyperne	16
Skyggen	16
Persona	17
Anima/animus	17
Selvet og individuationen	18
Psykoanalyse og litteraturfortolkning	19
Råd om psykoanalytisk fortolkning	19
Freudiansk læsning af Jørn Fabricius: "En brun, en blå, en gul, en rød" (1980)	20

Fabrikkens orden.....	21
Fejlene	21
Farven rød.....	22
Overjegets sejr.....	23
Kommentarer til en jungiansk læsning af novellen	24
Fordele og ulemper ved den psykoanalytiske metode	25
Det positive.....	25
Det negative.....	25
Referenceliste	26

Resume

Psykoanalysen har næsten siden den vokser frem været anvendt som litterær fortolkningsteori. I denne introduktion bliver primært Sigmund Freuds (1856-1939) og sekundært Carl Gustav Jungs (1875-1961) begrebsapparater gennemgået med fokus på, hvordan de kan danne grundlag for en psykoanalytisk læsning af litteratur. Freud og Jung er begge pionerer i at opdage og beskrive det ubevidste og påpege det paradoksale i, at det ubevidste på den ene side er af helt afgørende betydning for mennesket og på den anden side ikke er direkte synligt for bevidstheden. Det ubevidste må derfor altid vise sig i en anden, skjult form. Primært i drømmens forvrængede form, men også i ydre handlinger som forsvarsmekanismer, fejl og humor. Disse kan indikere, hvad der er på spil i det ubevidste. Psykologen må studere og tolke disse tegn på det ubevidste og bevidstgøre dem for patienten for at yde hjælp.

Der er dog afgørende forskel på de to begrebsapparater: Freud vægter seksualdrifterne og deres individuelle dannelse igennem opvæksten som afgørende for det ubevidste. Jung derimod beskriver det ubevidste som et fælles, kollektivt ubevidste, som er fælles for hele menneskeheden.

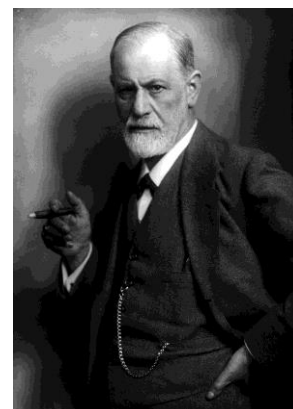
Litteratur læses psykoanalytisk ved at undersøge den for mere eller mindre skjulte tegn på ubevidste lag hos tekstens personer. Derved opfattes den litterære tekst dybest set som en drøm, der bag dens egentlige overflade gemmer skjulte tegn på det ubevidste og dermed, hvad der egentlig ligger bag tekstens handlinger.

Brugen af Freud og Jungs begrebsapparater til litterær analyse er til sidst eksemplificeret gennem en fortolkning af Jørgen Fabricius' novelle: "En brun, en blå, en gul, en rød" (1980).

Indledning

Den psykoanalytiske metode tager sit udgangspunkt i den østrigske neurolog Sigmund Freuds teorier om den menneskelige psyke. Dem udvikler han i første omgang for at finde en behandlingsmetode til psykisk betingede sygdomme, som man ellers ikke var i stand til at behandle dengang. Det er i Freuds hovedværk, bogen "Drømmetydning" fra år 1900, at teorierne første gang udgives i deres helhed. Siden har de dannet grundlag for psykologien og blandt andre ting også for den særlige måde at fortolke litteratur på, som jeg vil introducere.

Den dag i dag er psykoanalysen en anvendt behandlingsmetode, og der findes flere grene af den. Som litteraturteori er det først og fremmest Freud og hans elev Carl Gustav Jung, der har været anvendt, men også Jacques Lacans (1900-1980) mere strukturalistisk inspirerede teorier har spillet en stor rolle i litteraturteorien. I denne artikel rettes fokus primært på Freud og sekundært Jungs teorier.

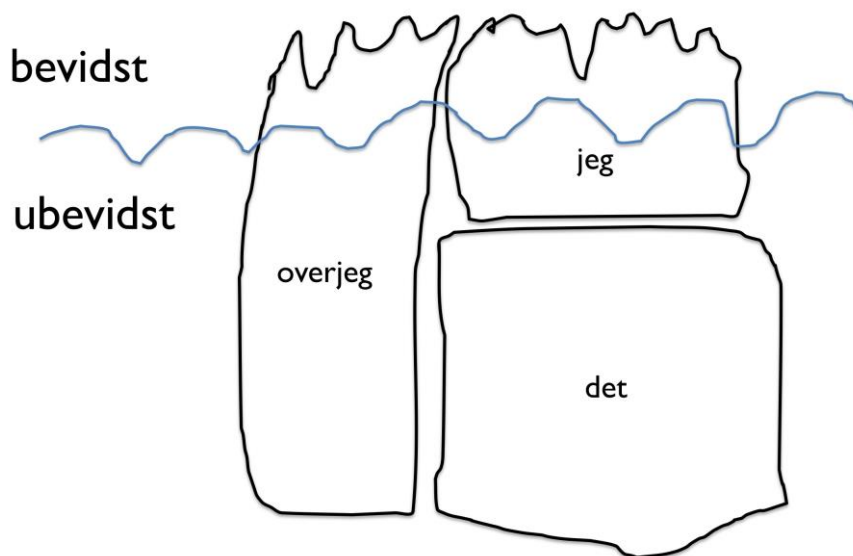

Sigmund Freud fotograferet i 1921. Kilde: Wikipedia

Det væsentlige nye, Freud opdager og beskriver, er 'det ubevidste', (det'et), og at vi primært er styret af seksualdrifter og

fortrængte følelser, der gemmer sig der. Faktisk siger Freud, at det bevidste kun udgør 'toppen af isbjerget', mens hovedparten af psyken er ubevidst (figur 1).

Tidligere har man nok kendt til, at der eksisterer nogle skjulte kræfter, eller en 'natside', i mennesket, men Freud er den første til at beskrive det teoretisk og videnskabeligt.

Figur 1: Isbjergmodellen. Freud deler psyken i tre. Det'et er det rent ubevidste, jeget er vores fornuft og selvopfattelse mens overjeget udgøres af de normer og regler, der styrer vores samvittighed.

Dette er en epokegørende forskel fra tidligere tiders syn på mennesket. Nu ses

mennesket ikke længere som et rendyrket rationelt væsen, der med en bevidst brug af sin fornuft er i stand til at styre sig selv. Mennesket er ikke længere 'herre i eget hus', som en berømt formulering af opdagelsen lyder, men sidder snarere som en rytter på en løbsk hest og forsøger at kontrollere den.

Freud finder ud af, at for at kurere en patient med psykiske lidelser, må han hjælpe patienten med at gøre det ubevidste stof bevidst. Men det ubevidste kan ikke give sig direkte til kende for bevidstheden. Det kan kun vise sig på mere skjulte måder, mest signifikant i drømme, hvilket også netop er baggrunden for titlen på Freuds bog. Behandlingsmetoden er derfor baseret på en minutiøs og detaljeret fortolkning af patientens drømme, som patienterne måtte forsøge at genfortælle, liggende på Freuds berømte divan.

Når psykoanalysen som her anvendes som litterær metode, så gør man grundlæggende det greb, at betragte teksten som en 'drøm', hvor der skjult bag en teksts handling, symboler, fortællelser, ordvalg m.m. er skjult nogle tilkendegivelser fra personernes ubevidste. Som litterær metode har psykoanalysen derfor som formål at identificere sådanne skjulte tilkendegivelser og fortolke dem for derigennem at forstå, hvad der egentlig og dybest set er på spil i teksten og de fiktive personer.

Freuds psykoanalytiske teori

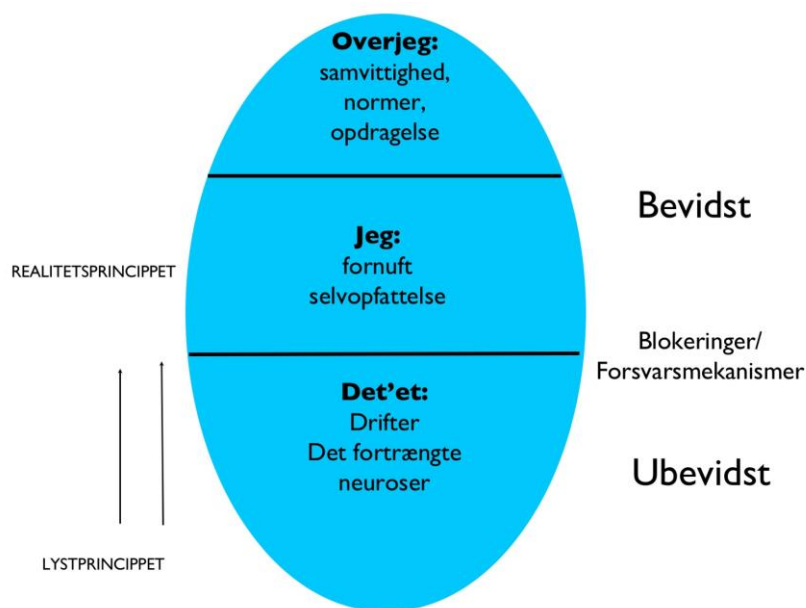
For at fortolke litteratur psykoanalytisk må man kende til de grundlæggende begreber og forståelser hos Freud:

Model over psyken

Freud inddeler psyken i tre: Overjeget (superego), jeget (ego) og det'et (id). (se figur 2).

Det'et eller *det ubevidste*.

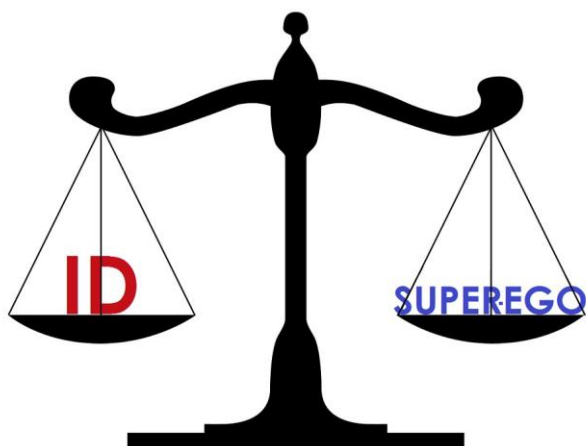
Her er vores drifter og lyster, primært seksualdriften, men også livs- og destruktionsdrifter i mere bred forstand. De sender konstant impulser til jeget om at sørge for at opfylde dem. Dette kaldes **primærprocesser**.

Figur 2: Freuds model over psyken

Jeget rummer vores selvopfattelse og fornuft. Jeget er den direkte berøringsflade med omverdenen. Det er jeget, der skal prøve at afbalancere impulserne fra det ubevidste i forhold til omverdenens normer, overjegets krav. Dette kaldes **realitetsprincippet** eller **sekundærprocesser**. Freud kalder disse tre instanser, jeget skal afbalancere, for 'de tre

strengere herrer', for jeget er presset i den opgave og kan langt fra altid imødekomme impulserne.

Figur 3: Jeget (ego) må afbalancere impulserne fra det'et (id) i forhold til overjegets (super-ego) normer.

Derfor må det ofte forsøge at formindske dem med en såkaldt forsvarsmekanisme, *fortrænge* dem tilbage til det ubevidste, eller omforme dem til noget andet. Det fortrængte vil dog ophobe sig i det ubevidste og forsøge at udtrykke sig på andre måder. Det kan være gennem drømme eller i værste fald psykiske lidelser, hvis karakteren af det er for voldsomt.

Overjeget rummer vores samvittighed, normer og idealer. I barndommen udgøres det af forældrene og andre autoriteter, som er med til at forme overjeget. Efterhånden glider de i baggrunden, og overjeget overtager. Der

kan fra menneske til menneske være forskel på, hvor dominerende overjeget er. Fx kan en opdragelse uden mange grænser og regler give et mere vigende overjeg og en mere 'grænseløs' personlighed. Omvendt kan et barn, der har mødt strenge regler og lille accept af egne lyster og behov, udvikle et strengt og fordømmende overjeg. Freud understreger dog, at overjeget har det med primært at gemme på autoriteternes mere strenge og fordømmende sider, sådan at overjeget oftest vil udgøre en form for indre 'politimand'.

Et lidt sjovt eksempel på afbalanceringen mellem det'et og overjeget kan være, når Anders And er i et dilemma, og den lille engel og djævel må kæmpe om overtaget.

Anders And i 'overjeks-dilemma'

Se også tegnefilmen "Anders And's bedre jeg" på YouTube: [kortlink.dk/ksc9](https://www.youtube.com/watch?v=kortlink.dk/ksc9).

Et mere litterært eksempel, hvor man kan indlæse denne konflikt, er i Kirsten Hammanns digt: "Jeg civiliserer mig om morgenen" (1992). Titlen peger direkte på jegets konflikt mellem en utæmmt vildskab og civiliserede, pæne manerer. Jeget nævner i den forbindelse alle de gode manerer og vaner, som tilsyneladende skal bevise, at det er et ægte menneske. Ud fra Freuds teori repræsenterer alle disse manerer overjeget. Samtidig er det som om, at jeget forsøger at fortrænge sine drifter fra det ubevidste, men igen og igen dukker der små (ubevidste) indskydelser frem, som får den pæne overflade til at krakelere.

*"I kan roligt invitere mig
jeg kan spise alle dagens måltider på en pæn måde
jeg bruger kniv og gaffel
og servietten, ikke dugen eller mit ærme
når jeg skal tørre min mund
mine yndige små læber
de er lukkede når jeg tygger
når jeg flænses og afliver og hader." (Kirsten Hammann, Mellem tænderne, 1992)*

Udvikling af psyken

Ifølge Freud dannes og udvikles psyken i barndommen og bestemmes af de oplevelser, barnet møder. Spædbarnet lever i en lysttilstand og er styret af sine drifter. Seksualdriften udvikles igennem faserne: Den orale, den anale og den falliske, indtil den endeligt, som hos den voksne, knyttes til kønsdelene. Den måde, som barnet gennemlever disse faser på, vil ifølge Freud være afgørende for de psykiske strukturer, som barnet udvikler.

Den orale fase: ca. 0-1år: Her er driften knyttet til munden. Barnets vigtigste behov er at indtage føde gennem moderes bryst og derigennem opleve intim nærhed og kontakt. Problemer i denne fase kan betyde, at den voksne enten ikke er i stand til at udholde nær tilknytning til andre eller i for stor grad søger et symbioselignende forhold til andre.

Den anale fase: ca. 2-4 år: Her er driften knyttet til endetarmsåbningen. Mange forældre kan nok genkende en meget stor optagethed af ordet 'prut', og hvad dertil hører i denne alder. Her begynder jeget at dannes gennem den opdragelse, barnet møder. Barnet lærer her selvstændighed og kontrol – derfor er fasen også kendt som 'trodsalderen'. Denne udvikling er nært knyttet til at lære at kontrollere det, der kommer ud af endetarmen. Problemer i denne fase kan betyde, at barnet enten udvikler en for stærk optagethed af selvkontrol og dominans, så man bliver meget stædig og pertentlig – eller det helt modsatte, så man ikke kan tage sig sammen til noget.

Den falliske fase: ca. 5-6 år: Her knyttes driften til kønsorganerne gennem det såkaldte Ødipuskompleks, som det kaldes for drengene, eller Elektrakomplekset for pigerne. Komplekset henter sit navn fra det græske sagn om Ødipus, der ender med at slå sin far ihjel og gifte sig med sin mor. Freud mener, at barnet i denne fase så at sige forelsker sig i forælderen af modsatte køn og begynder at se forælderen af samme køn som en rival, det - i alt fald symbolsk - ønsker at dræbe. Fasen ender med, at denne tilstand opløses. Faderen må ifølge Freud symbolsk 'kastre' sønnen og forbyde ham at tage moderen i sin besiddelse. Derigennem kan barnet gradvist identificere sig med forælderen af samme køn, hvorved det

psykiske køn og overjeget for alvor dannes. Problemer i denne fase kan fx vise sig i overdreven forældrebinding eller omvendt i et had til forældrene.

Teorien om Ødipuskomplekset er dog den del af psykoanalysen, der har været stærkest kritiseret og anvendes i dag ikke i praksis i psykologien. Dette betyder dog ikke, at teorien altid er uinteressant i litteraturanalysen, og generelt er det vigtigt at være opmærksom på den rolle, eventuelle forældre spiller i en tekst, og om teksten kredser om afskæring, amputation og lignende – det vil nemlig kunne ses som en kastration i freudiansk forstand. Et eksempel på det kunne være tryllevisen om [Germand Gladensvend](#), hvor det er muligt at se Germand som alt for bundet til sin mor, da han skal rejse ud for at finde sin elskede. Han ender derfor med at blive destrueret af den onde gam. Tilbage er kun den afskårne højre hånd (kastrationen), man finder liggende i strandkanten:

*Det var Jomfru Sølvlerlad,
hun fløj ud med den Strand,
hun fandt ikke af Germand Gladensvend
foruden hans højre Haand.
Saa fløj han over den Rin.*

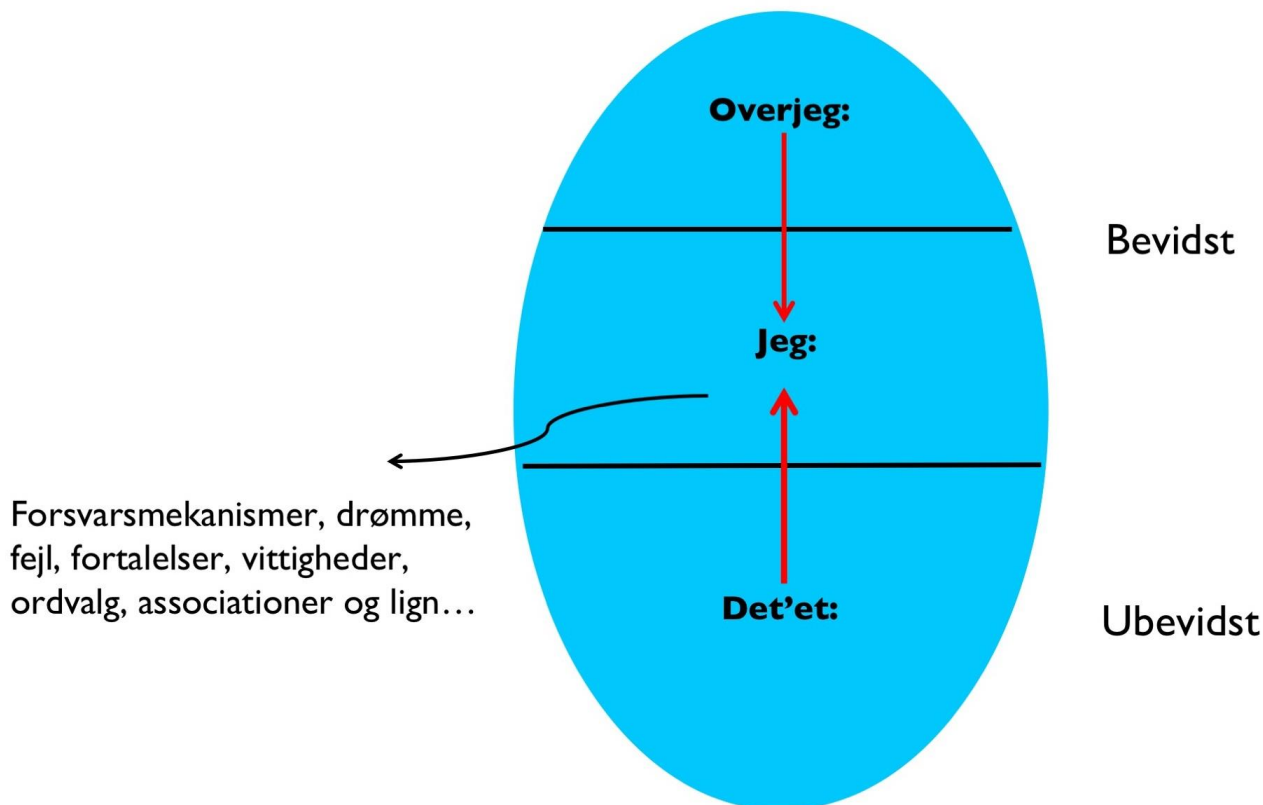
Et nyere eksempel kunne være Mads Matthiasens kortfilm "Dennis" (2007) (se den på YouTube: kortlink.dk/ebaf). Bodybuilderen Dennis er vel omkring 40 år og bor stadig hjemme ved sin dominerende mor, der konstant forsøger at presse ham ind i rollen som den alkoholiserede far, der ikke længere er i hjemmet. Denne far forsøger Dennis spagfærdigt at dræbe symbolsk ved at afsværge alkohol. En dag gør Dennis en form for oprør og tager på en date for at få sig en kæreste. Forsøget ender i fiasko, og Dennis flygter hjem til moderen og ender med, som en lille dreng, at komme ind til hendes seng og spørge, om han må sove ved hende i nat. En freudiansk forklaring på dette ville være, at Dennis ikke er kommet succesfuldt igennem den ødipale fase, og nu er fanget af en begrænsende moderbinding.

Efter den falliske fase indtræffer en såkaldt **latensfase**, hvor det seksuelle træder i baggrunden for udviklingen af personligheden. I stedet retter barnet sin opmærksomhed mod omverdenen og præges af de sociale og kulturelle normer, det møder her. I puberteten fra omkring 12-årsalderen bryder seksualiteten igen frem, og barnet går ind i den **genitale fase**. Her løsriver barnet sig endegyldigt fra forældrene og søger at danne sin egen individuelle identitet.

Udtryk for det ubevidste

Det særlige ved det ubevidste er, at det på den ene side er helt afgørende for mennesket, og at det på den anden side aldrig kan give sig direkte til kende for bevidstheden. Ønsker og drifter, der ikke kan opfyldes, må omformes til noget andet eller fortrænges. Omformningen kan ske

igennem drømme, men kan også aflæses i fantasier, fortællelser, fejlhøringer, forglemmelser, humor, vittigheder og såkaldte forsvarsmekanismer.

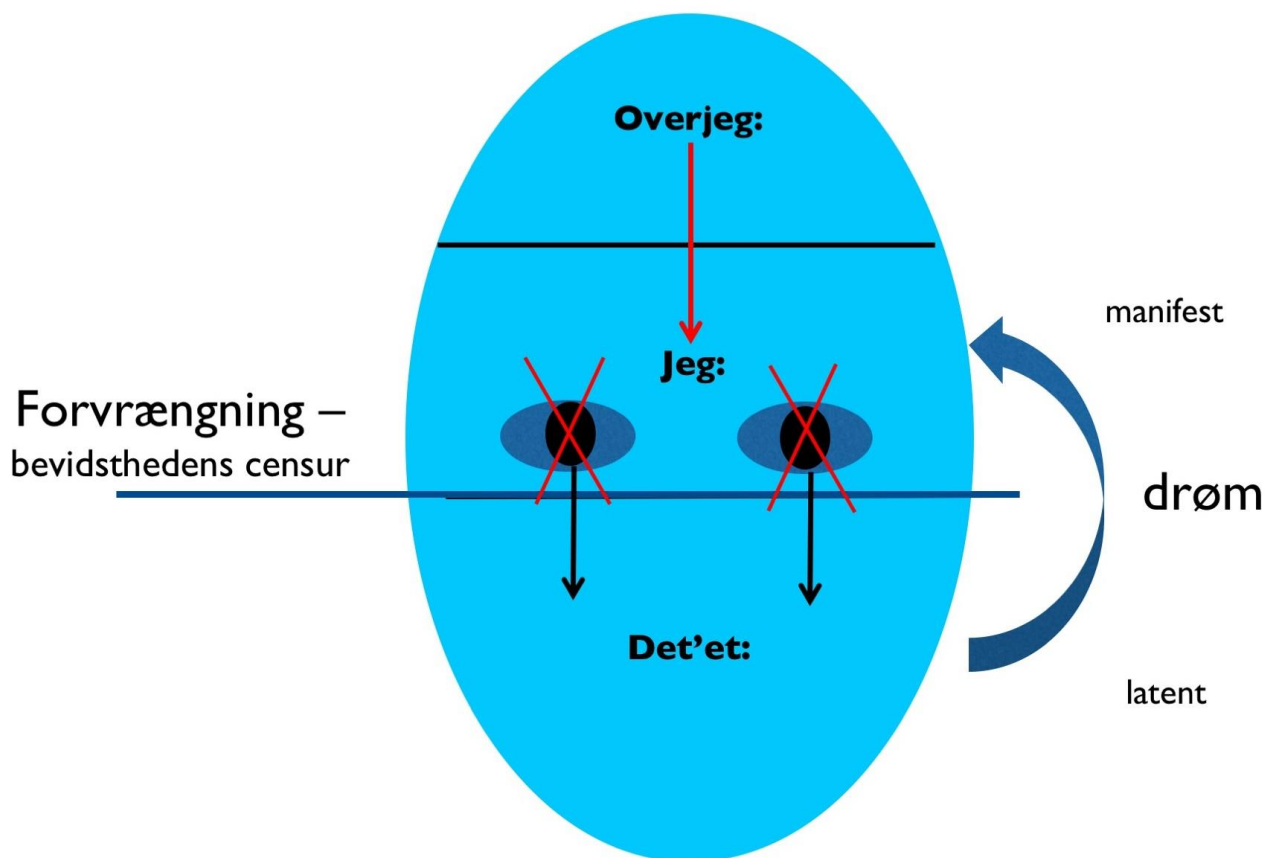
Figur 4: De driftsimpulser, som ikke kan opfyldes, må enten mindskes gennem en forsvarsmekanisme eller omformes og komme til udtryk i drømme, fejl, vittigheder, fortællelser, ordvalg, associationer og lign.

Hvis ingen af disse omformningsmekanismer er tilstrækkelige til at give afløb for driftsimpulserne, så kan de udvikle sig til egentlige neuroser eller psykiske lidelser, hvilket kaldes **symptombdannelse**. Det er her, Freud sætter ind med sin psykoanalyse for at forsøge at tolke på og bevidstgøre jeget om, hvad der foregår i det ubevidste. Kan det ubevidste bevidstgøres, så kan den psykiske lidelse helbredes.

Drømmen som udtryk for det ubevidste

Det ubevidste udtrykker sig ifølge Freud mest markant i drømmen, som han kalder '*kongevejen til det ubevidste*'. Vores drømme er en slags ventil for det ubevidste og er udtryk for de ønsker og drifter, der gemmer sig her. Det ubevidste stof er alt for faretruende for bevidstheden, hvorfor overjeget konstant bortcensurerer direkte udtryk for driftsimpulserne. Derfor undergår drømmene en forvandling eller forvrængning til former, som virker mere uskyldige for bevidstheden. Det egentlige drømmestof fra det ubevidste kaldes den **latente** drøm og den drøm, vi faktisk drømmer kaldes den **manifeste**. Drømmetydningens mål er at

tolke den manifeste drøm for at finde frem til det latente indhold. Dette foregår ved at forsøge at rekonstruere den række af billeddannelser eller associationer, der ligger bag drømmen.

Figur 5: Drømmen forvrænges af bevidsthedens censur.

Den manifeste drøm er grundlæggende skabt af to billeddannende processer: *Fortætning* og *forskydning*.

Fortætningen er en sammenpresning af flere ting i én, som vi i vågen tilstand ville holde adskilte. Et element i den manifeste drøm repræsenterer på den måde flere elementer fra den latente drøm. Fx kan der i drømme forekomme 'blandingspersoner', hvor en person er sammensat af flere. Drømmer vi fx om en chef, vi er bange for, så kan det igennem fortætningen blive til et drømmebillede, hvor chefen på én gang er chef og ulv – altså hvis vi også er bange for ulve. Fortætningen minder derved om *metonymien*, den billedtype som hviler på en ombytning af ting, der har en nærhed eller noget tilfælles med hinanden, som når vi fx spørger nogen, om de vil have 'et glas med' – så mener vi jo indholdet i glasset – ligesom chefen og ulven må have nogle fællestræk for drømmeren.

Forskydningen fungerer ved, at indhold fra et objekt forskydes til et andet, som det i modsætning til fortætningen ikke har nogen umiddelbar eller klar lighed med. Er man fx blevet dødeligt uvenner med en kollega, der forleden til frokosten drak et glas æblejuice, så kan en teoretisk drøm være at se lynet slå ned i et træ. Hadet til kollegaen forskydes derved til

træet, måske i kraft af den association at æbler vokser på træer. På den måde minder forskydningen om *metaforen*, hvor et element erstattes af et andet, og derved får betydningen derfra. Fx som når man siger til sin elskede: "Du er en rose."

Freud opdager dog også gennem sin drømmetydning, at der forekommer mere faste former for forskydninger, som ser ud til at gå igen. Dem kalder han for **symboler**, som fx at aflange genstande som stokke, søjler eller knive kan være fallossymboler. Eller indelukkede steder som dåser, krukker eller huler kan symbolisere det kvindelige kønsorgan, mens fx gang på trapper eller dans kan være symboler på samleje.

I forlængelse heraf ligger også drømmens hang til at **konkretisere** mere abstrakt og kompliceret stof. Fx kan man drømme om, at man brækker benet, mens det, der i virkeligheden er under opsejling, er en skilsmisse.

Humor og vitser

En anden måde, det ubevidste kan komme til udtryk på, er gennem humor og vitser. Freud siger om dem, at de udtrykker det, vi ellers fortrænger og som ellers ikke kan udtrykkes, fordi det strider mod normernes gode takt og tone. Altså ser han humor og vittigheder, ligesom drømmen, som en slags ventil for det ubevidste, der hjælper til at mindske angsten ved det fortrængte stof, der gerne vil op til overfladen. Dét ligner en forklaring på, hvad der driver Christian i Thomas Vinterbergs film "Festen" (1998), da han skal holde sin såkaldte 'sandhedstale' for sin incestuøse far. Lejlighedstalens humoristiske tone og de små vittigheder, han strør om sig med, virker her som en måde at nærme sig den grusomme sandhed.

Humor og vittigheder fungerer efter stort set samme principper som drømme ved fx at anvende fortætninger, forskydninger, absurditeter, ironi eller at sige det modsatte. Et eksempel på en humoristisk fortætning kunne være at kalde en doven elev ved navn Olav for 'orlov'.

Fejl

Fejl som fortalelser, forglemmelser og fejlhøringer kan ligeledes være udtryk for ubevidste ønsker og drifter. Mest kendt er nok den 'freudianske fortalelse' eller 'freudian slip', hvor der simpelthen slipper noget andet ud af munden, end det man havde tænkt sig. Det kan fx være mødelederen, der ved starten af mødet kommer til at sige, at han herved erklærer mødet for hævet. Det kan ses som et ubevidst udtryk for, at han i virkeligheden ikke gider dette møde. Freud opfatter således fejl som fænomener, der, ligesom drømme, får lov at trænge forbi bevidsthedens forsvar, men som udtrykker noget ubevidst.

Forsvarsmekanismerne

En sidste gruppe interessante tegn på, hvad der foregår i det ubevidste, er de såkaldte *forsvarsmekanismer*. De er ubevidste psykiske processer, der skjuler det ubevidste ved at lede driftsimpulserne eller angsten derfra et andet sted hen, hvor de er mindre skadelige. De hjælper med andre ord til at holde det fortrængte skjult for psyken.

Selvom humoren ikke bliver beskrevet nedenfor, hvor de centrale forsvarsmekanismer gennemgås, så regner Freud selv humoren for en forsvarsmekanisme, fordi den udtrykker det ubevidste på en skjult måde.

I forhold til litteraturanalysen kan forsvarsmekanismerne tjene som en mulig forklaring, hvis man støder på en karakter, der udviser sådanne adfærdsmønstre og udfører handlinger, der kan passe på forsvarsmekanismerne, og som derfor kan dække over fortrængt stof.

Fortrængning

Den mest enkle fortrængning går ud på at få problemet til at forsvinde ved at gemme det væk eller ved simpelthen at forsøge at koble lystimpulserne eller angsten fra. Ved den rene *fortrængning* forsøger jeget at indkapsle problemerne ved at skubbe dem tilbage i det ubevidste.

Et litterært eksempel på det kan være den stakkels moder, Elsebeth, i Henrik Pontoppidans novelle "[Ane-Mette](#)" (1887). I mange år synes hun ganske enkelt at have fortrængt sin 3-årige datters død. Men da datterens grav en dag skal flyttes for at gøre plads til en død fra en rigere familie, genkalder hun sig pludselig det hele og får chancen for at få sluttet fred med dette fortrængte traume.

Benægtelse

Fortrængningen kan ligne *benægtelsen*, hvor man ganske enkelt forsøger at fornægte virkeligheden, hvis den er for ubehagelig.

Et litterært eksempel mener jeg, vi finder hos hovedpersonen i Helle Helles novelle "Fasaner" (1996). Hovedpersonen forsøger konstant at slippe af med den uventede gæst, der slet skjult forsøger at komme i kontakt med hende/ham, under påskud af, at der snart kommer gæster. Men fortællingens symboler, et maleri med fisk og to våde fasaner på dørtrinnet, afslører ubarmhertigt, at hovedpersonen i virkeligheden er ensom – og at historien om gæsterne er en løgn. På den måde benægtes den ubehagelige virkelighed, at hovedpersonen i virkeligheden har brug for at få kontakt med nogen.

En anden gruppe af forsvarsmekanismer søger i stedet at omforme driftsimpulserne eller kanalisere dem et andet sted hen.

Projektion

Nært beslægtet med benægtelsen er projektionen. Projektion er, når man undgår selv at være ophav til en uacceptabel følelse ved at overføre eller projicere ansvaret til andre. Det kan man finde et humoristisk eksempel på hos popgruppen TV·2 i sangen: "Det er samfundets skyld", hvor skylden for alt det mislykkede behændigt placeres hos samfundet og indvandrerens.

*"Jeg sidder her på Viby Torv og sumper med en guldøl
og en drøm der forlængst er forbi
Jeg er træt af mig selv, mit liv, min hund, min kat
min kone har forladt mig. Hun er syg oveni
Jeg kan ikke klare at leve. Jeg kan ikke klare at dø
Jeg kan slet ikke klare mig selv
Jeg keder mig ad helvedes til, jeg tror jeg går ud
og slår en eller anden tilfældig ihjel
Det' samfundets skyld
Ja, det er samfundets skyld
Samfundets skyld! (TV-2, Verdens lykkeligste mand, 1994)*

Projektions-mekanismen udtrykkes også i bibelordet om, at man nok kan se splinten i medmenneskets øje, men ikke bjælken i sit eget (*Det Nye Testamente, Lukas, 6:41-42*).

Rationalisering

Med *rationaliseringen* forsøger jeget at give det uacceptable en mere acceptabel og fornuftig forklaring, end hvad der egentlig er sandt.

Et eksempel kunne være, at den fattige siger, at 'det ikke er penge, man bliver lykkelig af', når han i virkeligheden er meget ked af sin pengenød. Men ofte holder sådanne forklaringer ikke til et nærmere eftersyn og tager sig mest af alt ud som 'søforklaringer'.

Litterært synes jeg vi møder et eksempel på rationalisering i Naja Maria Aidts novelle "Som englene flyver" fra novellesamlingen *Vandmærket* (1993). Her lider Sisses søster af skyldfølelse over at have ladet Sisse udleve sin narkomani og slutteligt 'flyve' i døden. Men hun slutter sin beretning af med at (bort)forklare: "*Der var simpelthen ikke slik nok i verden til Sisse. Sådan ser jeg på det. Derfor kan jeg sidde her i dag og glatte min kølige kittel. Med stramme kæber og orden i håret. Uden at fælde den mindste tåre.*"

På den måde bliver problemet ikke hendes egen manglende indgriben, men et karaktertræk hos Sisse.

Kompensation

Kompensationen er at undgå det, man ikke får anerkendelse for og i stedet koncentrere sig fuldstændigt, eller for meget, om det, man er god til.

Ægtefællen, der begynder at arbejde alt for meget, fordi der er knas derhjemme, kan være et eksempel. Eller en person som skjuler usikkerhed ved at foregive at være ekstraordinær vidende og skrāsikker. En lidt anden type eksempel kunne være de pæne forstadsbeboere i Leif Panduros novelle "Uro i forstæderne" (udgivet første gang i dagbladet Aktuelt, 1962).

Psykologisk set lever de alle med en uerkendt angst, som de forsøger at kompensere for med deres perfekte – og i øvrigt helt ens – livsstil:

"De må forestille Dem vort kvarter herude. Velordnet! Vore veje, huse, børn, hunde – vore butikker, vore myndigheder – ypperligt!" Men angsten bryder ud i lys lue, da der en dag pludselig er en fremmed, der flytter ind i kvarteret. Uden at denne fremmede gør noget mistænkeligt, så mistænkeliggøres denne fremmede i en grad, så beboerne af ren angst ender

med at flytte sammen i ét hus og ligge søvnløse om natten. Slutteligt tropper de op på mandens bopæl, beskylder ham for at være kannibal, hvorefter de dræber og spiser ham! Hermed træder endnu en forsvarsmekanisme i kraft – nemlig forskydning. Beboerne forskyder så at sige deres angst over på den fremmede.

Forskydning

Det ubevidste kan også fremtræde som en *forskydning*, hvor en type følelse kan forskydes til en anden eller noget andet, der er mindre farligt for psyken, end det egentlige. Fx kan ægtefællen rammes af den vrede, der egentlig er rettet mod chefen. Eller bamsen kan få al den nærhed, som barnet ikke får fra forældrene. Men en uforløst følelse kan også vendes mod en selv, sådan at fx uforløst kærlighed mod andre kan udvikle sig til kærlighed til sig selv, dvs. narcissisme. Omvendt kan vrede rettet mod andre også vende sig mod personen selv og blive til selvhad.

Sublimering

Nært beslægtet hermed er *sublimeringen*, hvor drifterne søges omformet til noget mere acceptabelt eller højere, som 'det sublime' netop betyder. Det kan fx være kunst, sport eller andre store bedrifter. Freud er særligt interesseret i denne forsvarsmekanisme, fordi han ser den som drivkraft bag meget af verdensudviklingen. I litterær sammenhæng er sublimeringen interessant, fordi man kan anskue litteratur som en form for sublimering! Eksempelvis er det ud fra psykoanalysen muligt at læse flere af Brorsons salmer som eksempler på sublimering. I disse salmer gøres Jesus, som jeget søger på en intens og intim måde, ofte meget feminin. Her i "Den yndigste rose er funden" italesættes forholdet til Jesus direkte som det, der kan slå de 'giftige lyster' ihjel:

*"Min Jesus, du altid skal være
mit smykke, min rose og ære,
de giftige lyster du døder
og korset så liflig forsøder.*

*Lad verden mig alting betage,
lad tornene rive og nage,
lad hjertet kun dåne og briste,
min rose jeg aldrig vil miste."*

(H.A. Brorson, *Nogle Jule-Psalmer*, 1732)

Reaktionsdannelse

Reaktionsdannelsen ligger i samme bane og fremstår, når en driftsimpuls forvandles til det modsatte. Fx kan vrede eller aggressivitet forvandle sig til overdreven venlighed. Men det kan også være en fortrængt interesse for det seksuelle, som viser sig i hårdnakket fordømmelse af alt seksuelt, som Hans Kirk skildrer det hos Tea i romanen "Fiskerne" fra 1928. Det er Tea, der skarpt tager afstand fra al driftsudfoldelse, der bryder med de indre missionske normer. Men

det er også Tea, der som en satirisk kommentar fra Kirk, står og kigger ind ad vinduerne, når de unge danser ved ballet.

Identifikation

Identifikationen er at indtage træk fra omgivelserne for at mindske problematiske mangler, der truer jegets selvværd. Ved fx at identificere sig med andre, som man ser særligt op til, eller søge gruppefællesskab med dem, kan man på den måde opleve deres positive egenskaber som en del af eget jeg. Men man kan også søge at overvinde en potentiel rival ved at efterligne denne rivals adfærd og identitet. Et klassisk eksempel er forholdet til en streng faderfigur. Ved selv at opføre sig som en streng fader senere i livet kan det konfliktfyldte forhold til sin egen far trænges i baggrunden.

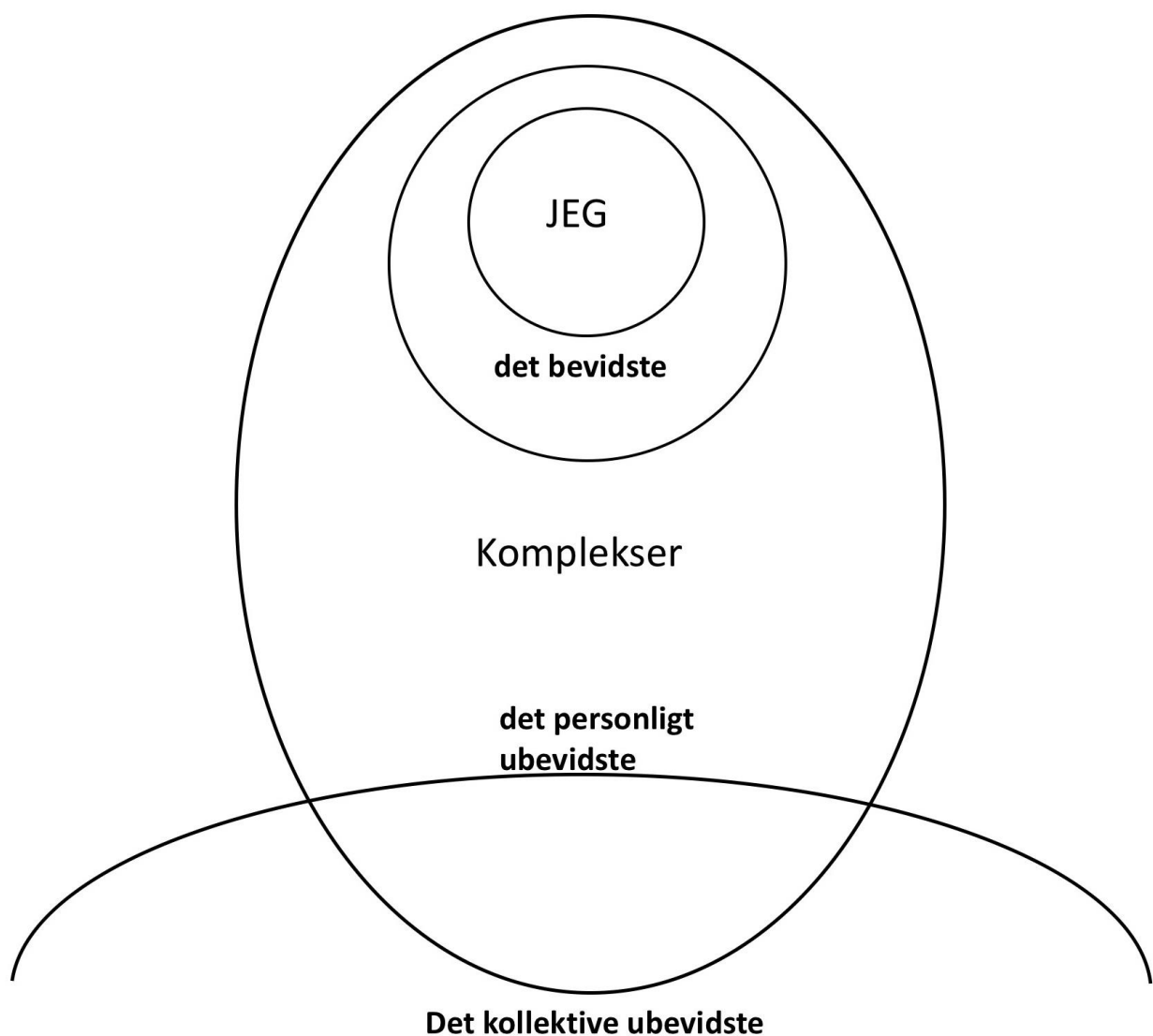
Regression

Endeligt er der *regressionen*, hvor man søger at overvinde problemer eller udfordringer ved at vende tilbage til tidligere udviklingsstadier, hvor kravene ikke er så store. Et eksempel kunne være barnet, der, selvom det fint kan tale, igen begynder at kommunikere vha. skrig og lyde, når det møder modstand.

Jungs psykoanalytiske teori

Carl Gustav Jung (1875-1961) var elev af Freud, og deres teorier har derfor en række ligheder, fx omkring det ubevidstes afgørende betydning og forståelsen af drømme. Men grundlæggende opfatter de substansen af det ubevidste forskelligt. Modsat Freud tillægger Jung ikke seksualdriften nogen dominerende betydning. For Jung er mennesket ikke kun et driftsrevet biologisk væsen, men et åndeligt væsen, der søger at blive et helt selv. Derfor er Jungs teorier også på flere punkter inspireret af religiøse og mytologiske forestillinger.

Jung inddeler sin model over psyken i tre: Det bevidste, hvor jeg'et er, det personligt ubevidste og det kollektive ubevidste. Netop det kollektive ubevidste er det afgørende nye hos Jung. Det er en slags medfødt underbevidsthed eller disposition for bestemte forestillinger, som er ens for alle mennesker og dermed på en måde arvelig. Jung ser fx et bevis for dette i, at bestemte motiver og myter synes at gå igen i forskellige kulturer, og derfor må indgå som et fællesmenneskeligt grundlag i den menneskelige psyke. Faktisk er Freud enig i eksistensen af sådan et psykisk fællesgods, han tillægger det bare ikke nogen videre betydning.

Figur 6: Model over Jungs beskrivelse af psyken.

Komplekserne

Ifølge Jung er psyken bygget op omkring komplekser, som kan defineres som en gruppering af følelsesmæssigt indhold. Det er Jung, der i 1906 formulerer **kompleksbegrebet**. Senere optages det af Freud, og i dag indgår det i dagligsproget. Fx kan man sige, at man har et kompleks omkring at sparke straffespark, eller man kan have et *mindreværds kompleks*. Komplekset rummer nogle bestemte tanke- og følelsesmønstre, som kan tage magten over én og lede tanker og følelser ad bestemte baner, eksempelvis mod følelser af mindreværd. Normalt siger vi, at 'vi har et kompleks'. Men når vi bringes i en situation, hvor et kompleks vækkes til live, vil det i Jungs optik være mere rigtigt at sige, at 'komplekset har os', fordi det så at sige tager magten over vores handlinger, tanker og følelser.

Komplekset opstår som regel pga. et traume, som psyken ikke har kunnet håndtere. Derfor er det blevet skubbet ned i underbevidstheden, hvor det kan gruppere sig som et kompleks, der ligger latent på lur, indtil noget trykker på dets knap.

I drømmene er komplekserne personificeret

Jungs forståelse af drømme har store ligheder med Freuds. Han mener også, at det ubevidste giver sig til kende, når bevidstheden sænkes. Det kan være i fantasier, visioner eller mest centralt i drømmene. Her fremtræder komplekserne 'personificeret' - ved psykoser kan de blive direkte højlydte og fremtræde som stemmer. Jung har en forestilling om, at kompleksernes virkemåde har stor lighed med det, man tidligere henførte til nissen eller dæmoner. I den optik er nissen simpelthen et personificeret kompleks. Men også i mere dagligdags foretagender kan man få øje på komplekser, fx i fejlhandlinger som i en samtale, hvor man pludselig berører et 'ømt punkt'. Her kan samtalepartneren, som følge af et kompleks, overhøre visse dele, eller høre ting, der egentlig ikke bliver sagt, fordi man kommer til at høre noget, som kommer fra et kompleks.

Arketyperne

De mest grundlæggende komplekser i psyken kalder Jung for 'arketyper'. De har deres rødder i det kollektive ubevidste og kan siges at udgøre en slags støbeform eller grundstruktur for menneskets psyke. Der kan optræde mange forskellige slags arketyper. Da forældre-barn forholdet er vigtigt for psykens udvikling, vil moder- og faderskikkelser ofte spille en stor rolle for en jungiansk analyse. I eventyrene kan det fx være den gode, besindige konge, eller den rebelske prins, der står som projektion af en arketypisk faderskikkelse for jeget? Den kærlige omsorgsfulde mor, stedmoderen eller dronningen kan på samme måde repræsentere hver sin udgave af moderskikkelsen. Den jungianske analyse vil derfor have sit fokus på, hvordan hovedpersonen spejler sig i eller agerer i forhold til de roller eller typer, den møder i teksten.

De mest grundlæggende arketyper, som hos Jung organiserer psyken, er: Skyggen, Personaen, Selvet og Anima/animus.

Skyggen

Skyggen repræsenterer instinkter, drifter, kreativitet og andet, som har måttet fortrænges. På den måde minder det om Freuds ubevidste. Men hos Jung beskrives det at fortrænge uønskede sider af sig selv som et grundvilkår for mennesker. Skyggen kan både være positiv og negativ. Den kan rumme kærlighed, glæde eller andre positive og kreative sider, som mennesket har brug for, for at overleve, men af en eller anden grund har måttet fortrænge. Fx

kan eventyret "[Klods-Hans](#)" (1855) ses som udtryk for de undertrykte, kreative muligheder i bevidstheden, som viser sig at være dem, der skal udvikles for at få succes i modsætning til de andre brødre, der mere er præget af oplagte, ydre, formelle kvaliteter - deres persona. Men Skyggen kan også i sin fortrængte karakter være farlig og destruktiv, som fx i H.C. Andersens fortælling "[Skyggen](#)" (1855), hvor den ender med at overtage jeget og destruere det.

I litteratur optræder arketyperne ofte som forskydninger på andre personer eller væsner af samme køn som hovedpersonen. Men det behøver ikke altid være tilfældet. I eventyret "[Rødhætte](#)" vil det fx være muligt at forstå ulven som symbol på Rødhættes fortrængte seksualitet. Rødhætte lever tilsyneladende problemfrit og er anerkendt i sin omgangskreds. Men måske spejler hun sig vel rigeligt i mor-rollen, tilskyndet af den overbeskyttende mor, der strengt formaner om at gå den lige vej. På vejen lokkes hun af de duftende blomster, der let læses som et symbol for en spirende seksualitet. Det fører til mødet med ulven, som fremstår med en kraft og snuhed, der, i alt fald i den oprindelige version, ender med at opsluge den lille rødhætte.

Persona

Personaen er menneskets ansigt eller officielle identitet ud ad til, den maske eller facade vi er i stand til at anlægge for at gøre et socialt positivt indtryk. Personaen er helt nødvendig for at klare sig hensigtsmæssigt, men kan også give store problemer, hvis den ikke er hensigtsmæssigt integreret i bevidstheden. Fx kan den fylde for meget, som for en person, hvor arbejdet fylder alt. Personaen minder på den måde om Freuds 'overjeg' og er det modsatte af 'skyggen'. I eventyret om "Klods-Hans" vil det som nævnt være muligt at se de kloge brødre som udtryk for personaen, mens Klods-Hans selv sejrer i kraft af de kreative egenskaber, som ofte gemmes væk i Skyggen.

Anima/animus

Arketypen anima/animus består af de komplekser, der vedrører det modsatte køn, og som man ikke har kunnet udleve, og derfor har måttet fortrænge. Anima er mandens fortrængte kvindelige del, og animus er kvindens maskuline. Har fx en mand gennem sin opvækst været præget af dominerende og undertrykkende kvinder, vil hans anima være forkrøblet, og han vil måske have en tendens til at projektere denne forestilling ud på de kvinder, han senere møder. I eventyrene optræder anima og animus ofte som sådanne projektioner. I Karen Blixens fortælling "Ringene" fra *Skæbne-Anekdoter* (1958) møder vi Lise. Hun er opdraget af aristokratiske forældre, som har holdt på normerne. Hun er gift med Konrad, den rationelle fåreavler, som synes mere optaget af at passe forretningen og få forhindret en fåretyv i at stjæle af besætningen, end at lade sin unge kone flyve frit uden for hjemmet. På vejen hjem møder Lise netop den farlige fåretyv i et optrin, der er spækket med erotiske symboler. En jungiansk vinkel på Lises situation ville være at se Konrad og fåretyven som to udgaver af Lises Animus-forestillinger. Konrad som den samfundsnyttige og driftige ægteemand og fåretyven som spejling af den erotiske forestilling, som Lise har måttet fortrænge. Novellen slutter åbent, men Lise virker nu sat fri til at disponere anderledes over sit liv. På den måde

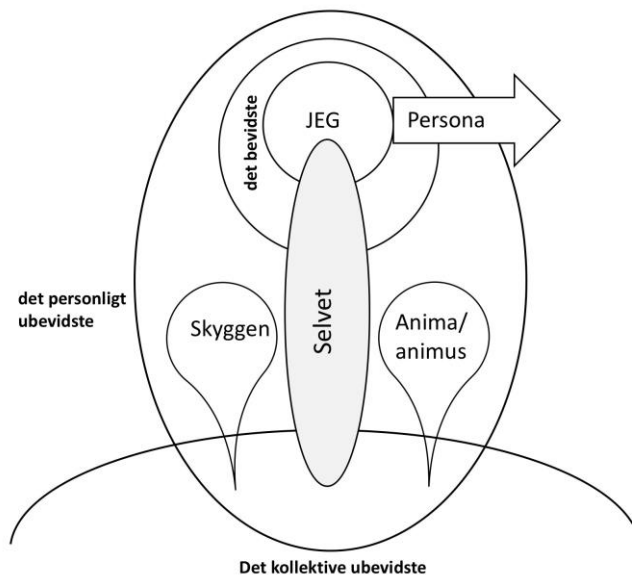
kan den ægteskabsring, som hun smider fra sig i mødet med tyven, læses som symbol på den individuationsproces, Lise gennemgår.

Selvet og individuationen

Selvet er den arketype, der organiserer helheden i personligheden og virker som en styrende kraft, der giver mennesket retning i tilværelsen. Målet for et menneske er netop at komme i kontakt med sit selv. Denne proces kaldes *individuation* og består i at trække selvet frem af det ubevidste og forlige sig med det. Inden dét sker, kan selvet virke mere som Freuds overjeg, der på afstand sætter normer og rammer for mennesket. I individuationen kan jeget selv indtage denne plads og dermed opnå en ny helhed og frihed. I denne proces må jeget også opnå en dybere kontakt med de andre arketyper og komplekser og opnå et afbalanceret forhold mellem dem. På den

måde opstår der en forbindelse gennem hele psyken, som det kan ses på modellen (figur 7). Men individuation fører ifølge Jung aldrig til større individualisme, derimod medfører det en større følelse af forbundethed og samhørighed med andre mennesker og verden. Overført til eventyrernes verden kan vi groft sagt sige, at det er det, der sker, når helten overvinder forhindringerne og prøverne, opnår en ny balance og 'lever lykkeligt til sine dages ende'. Men det er dog kun i eventyrenes verden, at individuationen på denne måde er en afsluttet proces. For Jung er det en aldrig afsluttet proces, hvor fuldkommen integration aldrig vil nås.

Opsummerende om den jungianske litteraturanalyse gælder, at man her opfatter væsentlige elementer og personer i historien som udtryk for hovedpersonens psyke, eller dele af den. Deres handlinger og træk er udtryk for indre konflikter eller komplekser, som hovedpersonen møder og i en individuationsproces gerne skal forlige sig med eller overvinde. Ligeledes retter der sig naturligt et særligt fokus på alle former for overgange, særligt den mellem barn og voksen, fordi det er her, den psykiske energi og muligheden for en individuationsproces er størst.

Figur 7: Model over Jungs beskrivelse af psyken og arketyperne. Selvet er i individuationen det, der binder psyken sammen.

Psykoanalyse og litteraturfortolkning

Traditionelt har der siden psykoanalysens begyndelse været en stærk forbindelse til litteraturfortolkning. Ikke mindst fordi de begge er felter, hvor man har at gøre med beskrivelsen af menneskets handlinger og psyke. Helt grundlæggende deler psykoanalysen og litteraturen den antagelse, at man ikke bare kan tage 'teksten' for pålydende. I psykologien er den manifeste drøm omformet og koncentreret af fortætninger og forskydninger, inden den viser sig som en kodet meddelelse for bevidstheden. Dette svarer nogenlunde til litteraturens arbejde med et realplan og et billedplan. Her spiller den litterære pendant til drømmens fortætning og forskydning, nemlig metonymier og metaforer en central rolle. Derfor gælder der også for litteraturen den grundlæggende antagelse, at den kan rumme mere eller mindre skjulte meddelelser, som man må læse 'mellem linjerne' for at finde frem til.

Freud har selv ved flere lejligheder påpeget den principielle lighed mellem drømmen og litteraturen. Han studser selv over, at mange af hans casestudier minder om små romaner og forklarer sig med, at digterens værk, ligesom drømmeanalyserne, udspringer af drømme og fantasier, som næres af det ubevidstes primærprocesser. Dog er der en forskel i kraft af, at litteraturen er langt mere ordnet og bearbejdet af bevidstheden end en drøm.

Dette kaster lys over nogle oplagte ligheder mellem drømmetydning og litteraturfortolkning. Freuds arbejdsproces med at lade sine patienter ligge på divanen i sænket bevidsthedstilstand og fortælle om drømme og associationer er ofte beskrevet. Imens sidder Freud og lytter opmærksomt og forsøger som en arkæolog at grave ned i bevidstheden ved at sammenkæde de mange drømmebilleder for derigennem at finde frem til det egentlige ubevidste stof bag drømmen. Freud er selv klar over, at den latente hændelse, han rekonstruerer ud fra den manifeste drøm, ikke nødvendigvis er sand, men at den sagtens kan virke helende alligevel, blot den indeholder essensen af det faktiske ubevidste stof. Freuds casestories og analyser kunne dermed siges at være en art fortællinger, som igen peger direkte tilbage på forbindelsen til litteratur.

Dog må man selvfølgelig huske, at det trods alt ikke er det samme at analysere en litterær tekst som en virkelig person, men alt efter hvilket fokus man lægger, kan metoden bruges til at afdække noget af, hvad der egentligt er på spil i tekstens (hoved) personer og afdække hvilke drømme, ønsker, drifter eller bristede illusioner, der huserer i de fiktive personer. Samme forbehold gælder, hvis man med en mere biografisk vinkel forsøger at rette metoden mod selve forfatteren. Litteratur er ikke ubearbejdede drømme og derfor ikke et direkte udtryk for forfatterens ubevidste.

Råd om psykoanalytisk fortolkning

I undervisningssammenhæng har man måske ofte vredet armen om på psykoanalysen og de tekster, man har analyseret. Men som en god og fair tekstlæser skal man med psykoanalysen i hånden være varsom med at ville have alting til at 'gå op' og finde symboler for seksualdrift,

overjeger, ødipuskomplekser, arketyper og forsvarsmekanismer alle vegne. Som Freud selv siger: "Sometimes a cigar is just a cigar." Psykoanalysen er et glimrende værktøj til at forklare bagvedlæggende bevæggrunde, men pointen er, at det altid må foregå i nøje sammenhæng og overensstemmelse med, hvad teksten faktisk kan bære. Det er altid en god tommelfingerregel at fremsætte sin fortolkning som et begrundet bud fremfor som et postuleret facit, fordi man fx har slået op, at farven rød symboliserer seksualitet.

Der er måske en pointe i, at det den dag i dag er en indvending mod psykoanalysen som behandlingsform, at den er ekstrem langvarig og derfor dyr. Det tog månedsvis eller årevis for Freud at nå til bunds i analysen af sine patienter. Derfor skal man også som litteraturfortolker opfatte sig mere som en grundig arkæolog på arbejde end en fortravlet zapper, der hastigt slår symbolbetydninger op.

Man kan dog sagtens anvende Freuds teorier og begreber som en forståelsesramme for nogle af de mønstre, man møder i en litterær tekst. Man bør selvfølgelig være opmærksom på, om elementer eller personer i teksten kan ses som udtryk for psyken. Her kan man undersøge, om personen mon lider af en moderbinding eller er i gang med at udføre en forsvarsmekanisme? Og man kan spørge til, hvad det i givet fald kan dække over af fortrængt og ubevidst stof?

Det vigtigste er at være en opmærksom læser, ligesom Freud har været en opmærksom lytter. Hold konstant et vågent øje med, om teksten nogle steder rummer en åben sprække til nogle ubevidste, latente lag i personerne. Det kan fx være brugen af symboler, farver, associationer eller ordvalget helt generelt. Freud var selv meget optaget af sprogets udformning, både betydningsmæssigt og klangmæssigt, og anså det for meget vigtigt at analysere selv de mindste sproglige elementer. Man kan her med fordel inddrage fx samtaleanalyse, en mere semiotisk betydningsanalyse af ords ('tegn') udtryk og indhold og undersøge om bestemte udtalelser eller ord (eller stavelser i ord) indirekte refererer til en given persons tidligere oplevelser.

Freudiansk læsning af Jørn Fabricius: "En brun, en blå, en gul, en rød" (1980)

Fabricius' novelle "En brun, en blå, en gul, en rød" handler om en ung fabriksarbejders kamp for at tilpasse sig jobbet på en fabrik, udføre det uden fejl og avancere. "*Nu kan du jo starte med det,*" (afsnit 9)¹ siger Elsøe, der sætter ham ind i jobbet. Arbejdet virker helt enkelt og ligetil, det består nemlig i at lægge nogle emner i farverne brun, blå, gul og rød i den rigtige rækkefølge og lige over hinanden. Alligevel volder det jeg-fortælleren bemærkelsesværdige problemer, og helt galt går det, da vennen Leo, som også bliver ansat på fabrikken, midt i

¹ Citathenvisningerne i parentes refererer til afsnits-nummerering i gengivelsen af novellen på metodebogen.dk.

arbejdet pludselig bemærker, at han har set Lilly, den pige jeget længe har gået og været forelsket i, sammen med en anden.

Fabrikkens orden

På fabrikken er det orden, struktur og fornuft, der hersker. Fabrikslokalet er nyt og moderne, nøje udregnet af driftsingeniøren. Også kunsten på væggen med den matematisk klingende titel passer ind i billedet:

“Her på endevæggen i hallen var der et helt fantastisk billede: Plansymbolske svingningstal, hed det. Og det var ikke noget gammeldags sofastykke, vi var spist af med, men fremstillet på en helt ny og utraditionel måde, udelukkende af søm. De sagde, at der var gået 42.000 til det.” (afsnit 37).

Jeget er tydeligt betaget af det ideal, fabrikken udtrykker og beskriver derfor fabrikkens rammer meget positivt. Som det umiddelbare mål står at blive teknisk assistent som fætterren og dermed opnå viden og indsigt, så han bliver i stand til at konstruere en arbejdsplads som den, de står og arbejder ved på fabrikken: *“Der er en mægtig fremtid i det”* (afsnit 45), som han siger.

Alt på fabrikken er tilsyneladende lagt i de rette og ideelle rammer, sådan at succeskriteriet er at ‘lure systemet’ og frem for alt undgå at lave fejl. Da han en af de første dage møder underdirektøren, bekræfter han netop dette gennem sin begrundelse for, at det går fint med arbejdet: *“Ja, det går fint, svarede jeg. Det var ikke mange fejl jeg havde gjort i dagens løb.”* (afsnit 13).

At jeget kæmper så hårdt for at undgå fejl er ud fra en psykoanalytisk vinkel selvfølgelig interessant, dels fordi det peger på, at **jeget virker styret af overjeget**, materialiseret i fabrikkens normer, og dels fordi **fejlhandlinger** netop er en af de måder, som **det ubevidste** kan give sig til kende på. Lad os derfor undersøge om disse fejl spiller nogen særlig rolle i handlingen.

Fejlene

Fejlens rolle må siges at være iøjnefaldende. Jeget kæmper mod dem fra start og laver en lille melodi, han kan nynne farverne på, hvilket kan hjælpe ham til at udføre opgaven korrekt. Men mere iøjnefaldende er ironien i arbejdets tilsyneladende enkelhed og jegets konfuse modtagelse af selv en lille ændring, som en ændring i farverækkefølgen, der vel ikke burde volde de store problemer. Rutinen ændres efter to dage, og det presser og forvirrer jeget: *“Det nye forvirrede, fordi man så dårligt kunne nynne med. Derfor gjorde jeg flere dumme og meningsløse småfejl den første dag med det nye. Men man kan jo vænne sig til alt.”* (afsnit 27). Sidste sætning her er interessant, fordi den kan opfattes som en **rationaliserende**

forsvarsmekanisme, som skal udglatte de problemer, det giver ham, når han ikke kan nynne med.

I det hele taget synes det at have stor betydning for jeget at kunne have kroppen og tankerne med, som fx ved at nynne. Senere udbygger han sin remse for at gøre arbejdet 'skudsikkert': "*- En brun, en blå, en gul, en rød - og tre små stød!*" (afsnit 34). Men som han selv bemærker, virker den remse kun, når rød kommer til sidst. Den forklaring tiltrækker sig også opmærksomhed. Hvorfor kan han kun finde på et rim, der rimer på rød? Der er jo masser af muligheder for rim på både blå, gul og brun. Vi får heller ingen forklaring på, hvad han så gør under de andre rækkefølger. Jeget forklarer hertil selv, at de 'tre små stød' ikke direkte har noget med arbejdet at gøre, men giver jeget den nødvendige plads til at "*lade tankerne arbejde med, hvad der ellers optog én.*" (afsnit 35). Når rød kommer til sidst, og jeget kan nynne sin rytme og lade tankerne arbejde i en slags dagdrømmeri, er der en tilkæmpet, tilsyneladende balance, måske fordi **det ubevidste** her gives en form for ventil til at tage det værste tryk.

At fejlene volder besvær understreges også af den tilnærmelsesvis misundelse, jeget udviser over, at Leo helt fra starten kan udføre jobbet uden at lave fejl. Men det undskyldes med, at Leo er så meget heldigere, fordi hans job og remse er meget nemmere:

"- Når jeg siger heldigere, mener jeg, at der var en helt indlysende rytme i hans, som selv en idiot kunne høre. Leo gjorde, lige fra det allerførste øjeblik han var her, faktisk ikke én eneste fejl: - En lang, en kort, en lang - og trække i en stang. Den var nem nok." (afsnit 31-33).

Det er ikke helt indlysende, at den rytme skulle være nemmere, hvorfor undskyldningen mest har karakter af **en projektion eller en rationalisering**, der skal dække over det ubehag, jeget har ved fejlene.

Farven rød

Jegets tilkæmpede balance holder, lige indtil Leo nævner episoden med Lilly. I samme øjeblik laver jeget åbenbart så alvorlige fejl, at alle pulte i nærheden begynder at bimle og bamle. Bemærkningen falder netop, da hans hjælpesang er nået til 'og tre små stød'. Det må betyde, at den har været sammenfaldende med farven 'rød'. Det er anden gang, at den farve påkalder sig særlig opmærksomhed. Farvernes betydning er som regel interessant at undersøge ud fra en psykoanalytisk vinkel, fordi farver er nært tilknyttet til det følelsesmæssige område. Men det kan være en god ide at være lidt varsom, fordi samme farve ofte kan have flere betydninger, når man slår den op. Dog er der, når man slår den røde farve op, ret udbredt enighed om, at den står for lidenskaber og kærlighed, som ud fra en psykoanalytisk vinkel hører hjemme i **det ubevidste**. Det passer særdeles godt på jegets situation netop her. Leos ord om Lilly virker som en nål i en ballon, og reaktionen fra det ubevidste virker næsten som en eksplosion af stof, der har været holdt tilbage for længe.

Der begynder nu at danne sig et mønster, således at fejlene og følelserne for Lilly, som jeget ellers gennem forskellige **forsvarsmekanismer** har forsøgt at genne væk, kan ses som udtryk for driftsimpulser fra det ubevidste, der kun dårligt passer ind i firmaets idealer: *“Men er De da blevet sindssyg?”* (afsnit 51, min understregning), spørger driftsassistenten efter episoden. I forlængelse heraf passer det kun alt for godt, at fabrikken efterfølgende forenkler eller rationaliserer farverne, således at farverne rød og gul erstattes af håbets farve, grøn. Men dette fungerer ikke, fordi kroppen og tankerne ikke kan være med, når den røde mangler:

“Jeg nikkede mismodigt. Hvad hjalp det, når det var umuligt at nynne med på. Jeg måtte se i øjnene, at den lille pause i rytmen, jeg før havde skaffet mig, hvor jeg kunne tænke over alle mulige ting, den måtte jeg nu definitivt og for al fremtid give afkald på.” (afsnit 66).

Overjegets sejr

Psykologisk betragtet handler novellen derfor om jegets indre konflikt i mødet med omgivelsernes krav i arbejdslivet. **Driftsimpulserne fra det ubevidste** kan i mødet med omgivelserne og **overjegets idealer og samvittighed (realitetsprocessen)** ikke føres ud i livet, og jeget må til sidst prøve at **fortrænge** dem endegyldigt: *“Så slog jeg tankerne bort, og gik i gang med arbejdet”*. (afsnit 69).

Driftsimpulserne synes ikke kun at gælde kærligheden til Lilly. Jeget har et ønske om at blive teknisk assistent, hvilket støttes af faderen og sikkert også af fabrikken, da det virker som en indbygget logik, at man blot starter ved samlebåndet. Det kan forstås som en reel livsdrift rettet mod fremgang. Men ønsket møder ingen anerkendelse i den nære omgivelse i form af vennen Leo, der hellere vil koncentrere sig om det monotone arbejde ved samlebåndet – efterfølgende hører vi ikke mere til dette ønske, hvilket må pege på, at det derfor er forkastet. Med til driftsimpulserne kan også høre den interesse for kunst og musik, jeget udviser. Det kommer fx til udtryk i beundringen af kunstværket med de 42000 søm: *“Når sollyset skinnede i sømhovederne, glimtede det ordentlig i metallet, som åbnede det verdener af lys forude.”* (afsnit 38). Særligt sidste sætning om ’verdener af lys’ synes langt fra fabrikkens monotoni. Den bryder på en måde den verden, der afgrænses af rækkefølger og orden, og kommer til at stå som en sprække, der peger på store fantasier og visioner i jegets ubevidste lag. Jeget er også tydeligt optaget af musik og lyd. Men på trods af jegets egen glæde ved at nynne, så har han kun hån til overs for de unge i parken, der spiller musik og drikker rødvin - aktiviteter som nok må betragtes som hørende til de mere lystbetonede. Disse ‘asociale’, som han kalder dem, rammes hårdt af moralske domme, som ligger i direkte forlængelse af faderens og fabrikkens normer:

“Der var faktisk en dyb visdom i min fars ord, når han fremhævede, at det største problem nutildags var, at folk ikke vidste, hvad de skulle få slået deres fritid ihjel med. Men de havde jo heller ikke, som Leo og jeg, klubben med de udbytterige mødeaftener.” (afsnit 41).

Ironisk nok, så skildrer den efterfølgende passage ret tydeligt, at klubben og fabrikken nok ikke er meget hyggeligere. Leo gider ikke høre om klubben og vil helst passe sig selv - og i øvrigt er man også kun dus på fabrikken, hvis man ikke laver fejl, hvilket jeget får at mærke efter sin store fadæse. Derfor kan man også få mistanken om, at denne hårde fordømmelse af de unge i virkeligheden er en **forsvarsmekanisme**, hvor jeget rationaliserer ud fra moralske normer og foretager en **reaktionsdannelse** mod de unges lystbetonede liv.

Faderen og den moderne fabrik, der med god ret også kan ses som et billede på det moderne effektive og rationelle samfund kan derfor ses som udtryk for **jegets omverden og overjeg**. Jeget tvinges i novellen til at **fortrænge sine ubevidste driftsimpulser** og fortsætte det uendelige arbejde ved samlebåndet. Man kan så bare frygte, at han på længere sigt får brug for en psykolog!

Kommentarer til en jungiansk læsning af novellen

Fra en jungiansk vinkel er det mest i øjnefaldende, at mødet med fabriksarbejdet tilsyneladende volder hovedpersonen problemer i forhold hans **persona**. Arbejdsidentiteten bindes stærkt op på ikke at lave fejl ved transportbåndet, måske for hårdt, fordi vi jo får at vide, at hans 'fejlprocent trods alt er en af de laveste i hallen.' Denne arbejdsidentitet er på den ene side personificeret ved vennen Leo, der helst bare vil stå og passe sit arbejde, uden at lave fejl.

Hovedpersonen har imidlertid drømme, der går i en lidt anden og mere kreativ retning, nemlig at kunne konstruere en pult ligesom fætterten, som derfor også står som en **persona-figur for jeget**. Som allerede nævnt ovenfor er han også stærkt optaget af den matematisk smukke kunst på fabrikkens vægge. Derfor går han nu på aftenkursus, som faderen i øvrigt har meldt ham til, for at lære at konstruere en pult. Denne del af hans **persona** er altså nært knyttet til fader- og familiefigurer. Men det er netop denne del, som han har vanskeligt ved at integrere i sin personlighed her i overgangen til det voksne arbejdsliv. Det ser ud til, at det anlagte fokus på fejl undertrykker hans kreative og erotiske kræfter i en grad, at de er ved at blive til hans **skygge**. Dette passer også med de fordømmende og fortrængende ord, han møder musikerne i parken med: "*Os narrede de ikke.*" (afsnit 40).

Det ubønhørlige jerngreb, som fabrikkens normer holder ham fast i fratager ham derfor mulighed for at gennemgå en **individuation**. De kreative kræfter og drømmen om opstigning lider et knæk og kan ikke integreres i livet på fabrikken. I forlængelse heraf kan den formelle tiltale med 'de' fra ledelsens side efter den store fejl også forstås. Den sætter en streg under, at det ikke er lykkedes at føle sig som en del af fabrikkens større fællesskab, som individuationen ellers normalt fører til.

Fordele og ulemper ved den psykoanalytiske metode

Her til sidst vil jeg kort opliste de fordele og ulemper, man bør være opmærksom på, når man bruger den psykoanalytiske metode som litteraturkritisk metode.

Det positive

- Metoden er god til at opdage og forklare reaktionsmønstre og mulige årsager hertil. I analysen her ser vi det mest tydeligt i forhold til, at jeget er præget af en konflikt mellem det'et, overjeget og omverdenen, eller jungiansk set i personaen, i mødet med det voksne arbejdsliv.
- Metoden giver gode symbolske tolkninger. I denne analyse er det mest oplagte eksempel farverne og fejlenes betydning.
- Metoden kan ud fra en mere biografisk vinkel kaste lys over skabelsesprocessen.

Det negative

- Man kan nemt overfortolke, fx ved at kigge for meget efter fallossymboler. Her i analysen ligger det på en måde lige for at forstå de korte remser seksuelt. I analysen har jeg valgt ikke at gå ud ad den vej, fordi de ikke direkte kobles til andre dele af handlingen. Men det skal på den anden side ikke afvises at læse en onanistisk bevægelse (trække i en stang) og en ufuldstændig driftsudfoldelse (tre små stød) ind i disse remser, hvilket jo også kan passe med den kritik af livet på fabrikken, som novellen kan læses som. Men denne læsning bør man dog nok fremsætte med forsigtighed.
- Man skal passe på med at gætte om ting, man ikke kan vide noget om. Fx ville jegets fokus på kontrol og pertentlighed ud fra Freuds teori kunne begrundes som en problemfyldt gennemlevelse af den anale fase. Men det kan vi ikke ud fra teksten vide noget om, og derfor bør man også være meget forsigtig med at fremsætte forklaringer på sådanne felter.
- Man kan komme til at tvinge teksten ind i en bestemt forståelsesramme. Den kan også læses i helt andre retninger end den psykologiske.
- Et spørgsmål til selve teorien er, om den er for stærkt præget af sin samtid? Sidst i 1800-tallet var samfundet præget af en streng, victoriansk seksualmoral, hvorfor der var stor brug for et overjeg til at tæmme og holde seksualiteten 'pænt indenfor jakkesættet'. I dag er seksualiteten ikke så tabubelagt, og man kan derfor kritisere teorien for at lægge for stor vægt på seksualitetens betydning. Måske er det i dag med

den store fokus på selviscenesættelse snarere sociale normer om succes og karriere, der præger overjeget?

Referenceliste

- Blaksteen, Vibeke: *Eventyr i dansk : fra folkeeventyr til fantasy*, Systime, 2005.
- Freud, Sigmund: *Digteren og fantasierne* (1907) in Johansen, Jørgen Dines: "Psykoanalyse, litteratur, tekstteori", Borgen, 1977.
- Freud, Sigmund: *Psykoanalysen i grundtræk* (1941), Det lille forlag, 1998
- Grønkjær, Preben: *C. G. Jungs analytiske psykologi – en introduktion*, Gyldendal, 1994.
- Køppe, Simo: "Psykoanalyse", *Humanistisk Videnskabsteori*, red. Finn Collin og Simo Køppe, DR-Multimedie (1995) 3. Oplag 1998.
- Krogh, Ebbe & Lykke Schmidt, Finn: "Freuds psykoanalyse og det litterære gys", *Gys, splat og Freud*, Dansklærerforeningen, 1994.
- Møller, Lis: "Historisk sandhed og narrativ sandhed", *Kultur og Klasse* nr. 62, Forlaget Medusa, 1988.
- Olsen, Ole Andkjær: "Forsvarsmekanismer", *Den Store Danske*. Besøgt d. 10. august, 2015.
[http://www.denstoredanske.dk/Krop, psyke og sundhed/Psykologi/Psykoanalyse og egopsykologi/forsvarsmekanismer](http://www.denstoredanske.dk/Krop,_psyke_og_sundhed/Psykologi/Psykoanalyse_og_egopsykologi/forsvarsmekanismer).
- Olsen, Ole Andkjær og Køppe, Simo: *Freuds psykoanalyse*, Gyldendal, 1986.
- "Forsvarsmekanismer", *Wikipedia*. Besøgt d. 10. august, 2015.
<https://da.wikipedia.org/wiki/Forsvarsmekanisme>.
- Rasmussen, Rene: "Sproget revner. Psykoanalyse", *Blink. Litterær analyse og metode*, Red. Gorm Larsen og Rene Rasmussen, Aalborg Universitetsforlag, 2014.

© Forfatter: Simon Østermark Andreassen. Udgiver: metodebogen.dk v. Jørn Ingemann Knudsen, 2016.